

پوچ‌گرایی و شیوه‌های مواجهه با آن در آموزه‌های امام رضا علیه السلام

داود داداش زاده^۱، حسین جلائی نوبری^۲

^۱ دکترای مدرس و معارف مبانی نظری اسلام، مدرس حوزه علمیه و دانشگاه

^۲ دانشیار و هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی تبریز، ایران و عضو عضو شورای پژوهشی مرکز توسعه پژوهش‌های بین‌رشته‌ای معارف اسلامی و علوم سلامت منطقه ۲ کشور (نویسنده مسئول)

چکیده

پوچ‌گرایی، نوعی فکر و اندیشه است که هر نوع شناخت و یا ارزش را انکار می‌نماید. در مقابل، یافتن معنای زندگی، پرسشی مهم برای بشر بوده است تا در سایه آن زندگی هدف‌داری را برای خود رقم زند. دیدگاه‌های مختلفی به بررسی معنای زندگی و عواملی که می‌توانند زندگی را بامعنا سازند مطرح شده است اما بنا به ضرورت استفاده از نظرات امامان بزرگوار شیعه در یافتن شیوه‌ای برای زندگی بهتر، در پژوهش حاضر معنای زندگی به روایت امام رضا علیه السلام به تصویر کشیده شده است. بدین منظور، اطلاعات به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده و پس از پردازش یافته‌ها به شیوه توصیفی نتایج ارزشمندی به دست آمد. حاصل آنکه با بررسی روایات آن حضرت، می‌توان شیوه‌های مواجهه با پوچ‌گرایی در آموزه‌های امام رضا علیه السلام را در قالب دو شیوه شناختی؛ اعم از خداباوری، توکل، ایمان به اصالت خویش و انتظار ظهور؛ و شیوه رفتاری؛ اعم از تفکر، کار و فعالیت، رابطه دوستی، امید و شکیبایی و آرامش خاطر مورد توجه قرار داد.

واژه‌های کلیدی: امام رضا علیه السلام، پوچ‌گرایی، شیوه مواجهه، معنای زندگی

مقدمه

با ظهور رنسانس و دوران مدرن، عالم جدیدی پدید آمد که در آن انسان به جای خداوند محور و مرکز همه هستی و ارزش‌ها قرار گرفت. در این عصر، مکتب‌ها و گرایش‌های فلسفی یکی پس از دیگری پا به عرصه گذاشتند و با بیان عقاید خود، بشریت را به سوی خویش دعوت کرده‌اند. اما با آشکار شدن ضعف و تناقض هر مکتب، مکتب جدیدی پا به عرصه گذاشته و ناکارآمدی هر کدام با آمدن دیگری بیشتر آشکار شده است. اکنون پس از گذشت چند قرن از رنسانس، پوچ‌گرایی به عنوان یکی از مکاتب چیره بر دنیای مدرن به وجود آمده که حاصلی جز تحقیر ساختن انسان در پی ندارد.

در روزگار کنونی ما، تلاش و جست‌وجوی بشر برای یافتن پیوندهای معنوی و اخلاقی با زندگانی خویش، نتیجه طبیعی نگرش‌های پوچ‌انگارانه مکاتبی است که می‌کوشند حیات فردی و اجتماعی انسان و زندگانی این جهانی او را بی‌فرجام معرفی کنند و ترسیم مبهمی از سرانجام او ارائه دهند. مهم‌ترین مسأله‌ای که در حال حاضر جامعه و کشور ما با آن دست به‌گریبان شده، مسائل فکری و اجتماعی نوپدید مانند پوچ‌گرایی، تکثرگرایی، نسبیت‌گرایی، معنازدایی، بحران هویت و در نتیجه بحران ناپایداری نهاد خانواده است. نداشتن فلسفه اساسی در زندگی، فقدان ایده‌آل و آرمان معنوی، سوء تربیت ناکامی و شکست درخواست‌ها، تعارضات داخلی و ناتوانی در حل آنها و بحران هویت از جمله مهم‌ترین عواملی هستند که باعث بروز پوچ‌گرایی می‌شود. همچنین باعث می‌شود که پوچ‌گرایی به عنوان ویژگی اصلی دوران مدرن مطرح شود. یافتن معنای زندگی، پرسشی مهم برای بشر بوده است تا در سایه آن بتواند زندگی هدف‌داری را برای خود رقم زند. دغدغه عالمان دینی و داعیه داران رشد معنوی انسان از تأثیرات نامطلوب و گاه نگران‌کننده ابزار ارتباطی نوین بر روابط طبیعی آدمیان بخوبی قابل درک است. آنان بر این باورند که بهره‌گیری از این ابزار با ساختار روحی انسان به عنوان موجودی اجتماعی و نیازمند به رابطه متقابل و نزدیک با هموعان خویش، تناقضی آشکار دارد و آدمی را در حفظ هویت واقعی خود که همانا در حسن رابطه با دیگران، انس و خوگیری خلاصه می‌گردد با مشکلات فراوان روبرو می‌سازد. دیدگاه‌های مختلفی در روان‌شناسی و فلسفه به بررسی معنای زندگی و عواملی که می‌توانند زندگی را بامعنا سازند، مطرح شده است ولی بنا به ضرورت و به گواهی عقل و تاریخ، استفاده از نظرات امامان بزرگوار شیعه در یافتن شیوه‌ای برای زندگی بهتر، سریع‌تر و آسان‌تر از سایر روش‌ها انسان را به سر منزل مقصود رسانده است. در سیره امام رضا علیه السلام نیز تدابیر ویژه‌ای برای حل این مسائل و ترسیم افق‌های آینده و شناسایی ظرفیت‌ها و موانع پیشرو در توسعه و تحکیم عدالت و حقیقت به چشم می‌خورد. نوشتار حاضر در نظر دارد به بررسی شیوه‌های مواجهه امام رضا علیه السلام با مسئله پوچ‌گرایی بپردازد.

تلاش انسان امروز برای یافتن راهی به سوی معنویت و اخلاق، چندان غریب نیست؛ لیکن آنچه در عصر حاضر، این حرکت طبیعی و فطری را دشوار نموده و گاه با موانع بسیار روبرو می‌سازد، شیوه‌ای است که تجددگرایان و مکتب‌های غیر دینی در پیش گرفته‌اند تا ضمن آن، تمامی پیوندهای مذهبی و عقیدتی را سست کرده و حتی از هم بگلسند. حال آنکه پویایی و تلاش برای یافتن حقیقت زندگی و کشف پیوندهای موجود میان حیات دنیوی و حقایق معنوی و اخلاقی، می‌تواند سرلوحه اهداف و آرمان‌های انسان‌های سلیم الفطره و دل‌آگاه قرار گیرد تا به مدد آن، زندگانی مثبت و هدفمندی در پیش گیرند و در جهت تکاملی که ناموس خلقت برایشان در نظر گرفته است حرکت کنند؛ این هدفمندی بویژه در عصر حاضر که ابزار ارتباطات الکترونیکی، جایگزین تماس‌های نزدیک و صمیمانه انسان‌ها با یکدیگر شده است، می‌تواند پیام آور اعتماد به نفس و آرامش باشد. در مطالعه مرام معنوی و حسن سلوک حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت ایشان، می‌توان نمونه‌هایی بارز از کمال روحانی و اخلاقی سراغ گرفت و آن را نقش‌نگین مکرمت انسانی خویش ساخت و چه مکتبی بهتر از اسلام و چه

قهرمان و یا اسطوره‌ای بهتر از علی بن موسی الرضا علیه السلام برای ما می‌تواند الگو و اسوه باشد تا از آن پیروی کنیم. براین اساس مطالعه در سبک زندگی و سیره نظری و عملی ایشان در حل مسائل فکری و اجتماعی نوپدید همچون پوچ‌گرایی ضروری به نظر می‌رسد.

در زمینه پوچ‌گرایی و شیوه‌های مواجهه با آن مطالعات متعددی انجام گرفته است از جمله؛ کتاب پوچ‌گرایی در آثار ساموئل بکت و صادق هدایت اثر صفیه مرادخانی که در سال ۱۴۰۰ در انتشارات نامه مهر تهران به چاپ رسیده است. همچنین کتاب یادداشت‌هایی درباره نیهیلیسم نوشته علی غفوری که در سال ۱۳۳۶ در نشر فرهنگ اسلامی به چاپ رسیده است. کتاب نیهیلیسم اثر هنری روویر که در سال ۱۳۸۶ در کانون اندیشه جوان به چاپ رسیده است.

پایان‌نامه کارشناس ارشد پوچ‌گرایی و نقد آن از منظر اخلاق اسلامی، نوشته سیده معصومه شاهرخی به راهنمایی دکتر نفیسه ساطع که در سال ۱۳۹۲ در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه قم دفاع شده است. همچنین پایان‌نامه کارشناس ارشد معناداری زندگی از نظر استاد مطهری و آیت الله جوادی آملی اثر نسرین امیرزاده به راهنمایی دکتر محسن مروی ک در سال ۱۳۹۶ در دانشکده الهیات و معرف اسلامی دانشگاه میبد دفاع شده است.

مقاله سیره فردی و اجتماعی امام رضا علیه السلام با تطبیق بر آیات قرآن اثر حسن مجیدی و همکاران که در سال ۱۳۹۵ در شماره ۲۶ پژوهش‌نامه معارف قرآنی به چاپ رسیده است. مقاله نقد مبانی پوچ‌گرایی از منظر استاد مطهری، اثر اقدس یزدی که در شماره ۱۱۶ فصلنامه علمی-تخصصی مطالعات قرآنی نامه جامعه در سال ۱۳۹۴ به چاپ رسیده است. مقاله پوچ‌گرایی پسامدرن اثر احمد ابراهیمی پور که در شماره ۶۳ در فصلنامه حکمت و فلسفه در سال ۱۳۹۹ به چاپ رسیده است.

به رغم نگاشته‌های معرفی شده و برخی از دیگر آثار؛ در هیچ یک از آنها دستیابی به پوچ‌گرایی و شیوه‌های مواجهه با آن در آموزه‌های امام رضا علیه السلام، مورد نظر محققان محترم نبوده است. امید است این تحقیق بتواند قدری از این کاستی را جبران نماید.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. پوچ‌گرایی

بررسی معنای لغوی و اصطلاحی واژگان محوری پژوهش جهت یکسان سازی تلقی نویسنده و خواننده از واژگان ضرورت دارد تا فرایند انتقال پیام کامل گردد. بدین منظور به بررسی واژه «پوچ‌گرایی» می‌پردازد.

پوچ‌گرایی یا نیهیلیسم اصطلاحی است برگرفته از واژه لاتینی «Nihil» (به معنای هیچ) است. این لفظ مترادف کلمه «Rien» در زبان فرانسه و «Nothing» در زبان انگلیسی است. نیهیلیسم در زبان فارسی به معنای «نه‌گرایی» یا «نیست‌گرایی»، «هیچ‌انگاری» و «بی‌گرایشی»^۱ و مسلکی است که موضوعات تحمیل شده بر اندیشه‌های بشری را به نوعی نفی می‌کند. این نفی هم از جهات فلسفی؛ یعنی چرایی‌ها و چگونگی‌های معتبر شناخته شده و هم از جنبه‌های اجتماعی و شامل قراردادهای اجتماعی است که اساساً نیهیلیسم آنها را مطرح می‌شمارد.^۲

^۱. زرشناس، واژه نامه فرهنگی - سیاسی، ص ۲۴۲.

^۲. بابایی، فرهنگ علوم سیاسی، ج ۱، ص ۸۱۹.

این کلمه توسط صاحبان کلیسا در زبان انتقاد و حمله به شک گرای کلاسیک و مکتب بکیسون استفاده می‌شد اما برای اولین بار این کلمه در فلسفه مدرن به معنای یک لغت فلسفی، در نامه فریدریش هاینریش یاکوبی به فیشته نگاشته و ثبت شد.

یاکوبی که منتقد کانت و یک ایده‌آلیسم پساکانتی است، بیان کرد که از نیهلیم نگران و دل‌سوخته است.^۳

همچنین در تاریخ تفکر یونان باستان، با اصالت دادن به طبیعت امثال طالس و دموکرتیوس و یا با اصالت دادن به ایده نزد افلاطون و مفهوم صورت نزد ارسطو، موضوع اصلی تفکر که همانا پرسش از حقیقت وجود و تدبر در مراتب ذات و مراتب تجلی و احکام و شئون اسماء الهی است، به فراموشی سپرده شد و به جای آن «موجود» یعنی همان ایده‌ها یا انرژی یا صورت در معنای ارسطویی آن اصالت یافت.

بدین سان، سخن گفتن از حضرت حق و تجلیات و اسماء و صفات و شئون و مراتب تجلی و احکام مربوط به هر مرتبه وجودی از یاد می‌رود و توجه به موجود؛ یعنی ظاهر بینی جای آن را می‌گیرد و این آغاز متافیزیک غربی است. بر این اساس وجود یا حق، «نیست» انگاشته می‌شود و تعینات و ظواهر و جهات که همان موجود است اصالت می‌یابد. در تفکر دینی، اصل و مدار بر پایه حق و تجلیات و اسماء و صفات آن است و تفکر به لحاظ مادی و غایت، ریشه در حق و حقیقت دارد. اما تفکر «نیست انگارانه» چون وجود حق را نادیده می‌گیرد، گرفتار کثرت‌بینی و کثرت‌زدگی و شرک می‌شود. غفلت از حق موجب بُعد از حقیقت می‌گردد و یأس، پوچی، بی‌معنایی و بحران‌های روحی معنوی و اخلاقی از پیامدها و نتایج غفلت از حق است.

بنابراین، پوچ‌گرایی، «نیست انگاشتن حق و حقیقت» و «اصالت دادن به موجود به جای وجود» است و این امر با اصالت یافتن تفکر منقطع از وحی آغاز می‌شود. در عصر اومانیزم، نیست انگاری صورت نفسانی و مضاعف پیدا می‌کند و از قرن نوزدهم با بروز بحران‌های جدی در تفکر فلسفی غرب، خود را بیشتر آشکار می‌سازد.^۴

نیچه از بنیانگذاران مکتب نیهلیم می‌گوید: نیهلیم عبارت است از بیان بی‌ارزش شدن تمام ارزش‌ها^۵ نیچه بشر را یک تحول می‌شناسد و معتقد است که برای اینکه روح انسانی توانا شود باید در رویاهای خطرناک سیاحت کرد. زندگی تا آلوده به محنت و درد آلودی نباشد، عظمت به دست نمی‌آید. او خود را فیلسوف زندگی می‌داند و دیگران نیز او را به همین عنوان نامیده‌اند؛ چرا که او همه چیز را در سایه حیات تفسیر می‌کند و فلسفه او بر تمنای زندگی بنیاد شده است و حتی کسانی را که از اندیشه ویرانگران و سلطه‌گرایانش آشفته می‌شوند و عقایدش را ضد اخلاقی می‌دانند، مورد توجه قرار داده و از آن خرسند است؛ چرا که معتقد است انسان باید سرشار از هستی باشد. او می‌گوید: «من متنفرین را دوست دارم و همیشه توصیه می‌کنم که انسان‌هایی نقش برتر را دارند که لبه پرتگاه‌های خطرناک زندگی می‌کنند.»^۶

۳. شایگان، آسیا در برابر غرب، ص ۱۵.

۴. شاهرخی، پوچ‌گرایی و نقد آن از منظر اخلاق اسلامی، ص ۷.

۵. غفوری، یادداشت‌هایی درباره نیهلیم، ص ۳۹.

۶. همان، ص ۹۹.

او در این فکر است که در خلال جریان دائمی این تلاطم، انسان‌ها را در یک مکان گرد آورد و زندگی سرشار از شور و هیجان را به آنها تعلیم دهد: «من در میان مردم چنان می‌روم که گویی پاره‌ای از آینده هستم که چشمانم می‌بیند. همه اندیشه‌ام این است؛ آنان را که رازگونه از هم گسسته و پخش و پراکنده شده‌اند، یک جا گرد آورم.»^۷

زندگانی در فلسفه نیچه محوریت دارد. او زندگی را برترین ارزش می‌داند و از نابود شدن در راه عشق به زندگی نمی‌ترسد. «من برای زندگی هیچ هدفی بالاتر از نابود شدن نمی‌بینم (نابود شدنی که بعد از صرف تمام نیروهای ذهنی پیش آمده باشد) و با کوششی در جهت احراز عظمت و محال.»^۸

براین اساس، منظور از پوچ‌گرایی، نوعی فکر و اندیشه است که هر نوع شناخت و یا ارزش را انکار می‌نماید. طرفداران این نوع نگرش، به دو گروه عمده تقسیم می‌شوند. گروهی که با عنوان پوچ‌گرایان فلسفی شناخته می‌شوند، کسب شناخت و معرفت از جهان را ناممکن می‌دانند و بر این باورند که هر نوع عقیده و ایمان نسبت به مسائل مربوط به هستی، پوچ است. گروه دیگر که پوچ‌گرایان اخلاقی نامیده می‌شوند، زندگی را ناچیز و بی‌مقدار می‌دانند. آنها در صدد ارزش زدایی از تمام امور و مسائل مربوط به زندگی‌اند. این افراد تمامی مقررات و سنت‌ها را به دیده تحقیر می‌نگرند و به این دلیل به پوچ‌گرایی یا واهی انگاری معروف شده‌اند.

در دو دهه گذشته بررسی‌های بسیاری در زمینه جهت‌گیری مذهبی با معنای زندگی انجام شده ولی هنوز الگوی نظری منسجمی در این زمینه ارائه نگردیده است. سخنان امامان بزرگوار شیعه، یکی از منابع مهم در طراحی تصویری از زندگی معنادار برای انسان سرگشته امروز است؛ که از پس قرن‌ها می‌تواند راهگشا و جالب توجه باشد. در این راستا با بررسی روایات امام رضا علیه السلام در زمینه‌های مختلف می‌توان ویژگی زندگی معنادار از نگاه امام را استخراج نمود. با این هدف در این مقاله معنای زندگی براساس روایات امام رضا علیه السلام مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پوچ‌گرایی و معنای زندگی، کلید واژگانی هستند که در سخنان امام رضا علیه السلام به طور مستقیم به آنها اشاره‌ای نشده است. ولی با توجه به سخنان امام رضا علیه السلام می‌توان شیوه‌های مواجهه ایشان با پوچ‌گرایی و معنادار نمودن زندگی را براساس شیوه‌های بینشی و رفتاری استخراج نمود.

۲. شیوه شناختی

۲-۱. اتکاء به خدا در زندگی

رواج نیهیلیسم و هیچ‌انگاری در جوامع بشری به ویژه در دنیای غرب، پس از رنسانس و انقلاب علمی و صنعتی شتاب فزاینده‌ای داشته است. جامعه‌شناسان و روان‌شناسان امور متعددی مانند رنج کشیدن‌ها، ناکامی‌ها، شکست‌ها و ناتوانی تفسیر آن‌ها را از جمله عوامل درونی و اجتماعی مهم پوچ‌انگاری می‌دانند. اما به نظر می‌رسد که مهمترین عامل این معضل، ضعف یا عدم ایمان دینی باشد. انسانی که خدا را فراموش نموده است، به تعبیر قرآن کریم، حقیقت خود را فراموش نموده است و روشن است کسی که خود را گم کرده باشد، زندگی برایش بی‌معنا خواهد بود. بنابراین، انسان مؤمن هیچ‌گاه در زندگی، احساس پوچی و

^۷. نیچه، چنین گفت زرتشت، ص ۱۷۸.

^۸. نیچه، سودمندی و ناسودمندی تاریخ در زندگی، ص ۱۴۰.

بی‌معنایی نمی‌کند، ولی اگر انسان تکیه‌گاه مذهبی و الهی خود را از دست بدهد، به هیچ روی نمی‌تواند معنای درستی برای زندگی بیابد، مگر این که خود را فریب داده، معنایی برای زندگی بترشد.^۹

ایمان به خدا موجب می‌شود نگرش انسان به همه هستی، هدف دار و معنادار باشد^{۱۰} و در رفتارها با انسجام، وحدت رویه و آرامش عمل کند.^{۱۱} امام رضا علیه السلام در این رابطه می‌فرماید: «خداوند مالک حقیقی مردمان، اموال و دیگر چیزهاست و آنچه در دست مردم است، عاریت است.»^{۱۲} این چنین عقیده توحیدی، انسان را از پرستش هر چیز و هدف قرار دادن هر پدیده‌ای جز خدای بزرگ بازمی‌دارد و ریشه مال‌پرستی و زیبادوستی را در درون می‌خشکاند.

در روایتی دیگر امام رضا علیه السلام چنین می‌فرماید: «هرکس خدای بزرگ را باور نداشته باشد و از گناهان (و بزهکاری) دوری نکند، از مرتکب شدن (و دست یازیدن به) گناهان بزرگ (و جرم و جنایت) پرهیز ننماید، و از تباهکاری و ستم‌ورزی آنگونه که دلخواه او باشد و از آن لذت برد، پروای هیچ کس را نداشته باشد.»^{۱۳} ایمان مذهبی به زندگی فردی، خانوادگی و گروهی مردمان سامان می‌بخشد و رفتار آشکار و پنهان انسان‌ها را به راه درست هدایت می‌کند، حتی افکار و اندیشه‌های درونی چون: بدبینی، بددلی و ... را کنترل می‌نماید و مقررات و قوانین را به سراسر جامعه و در درون خانه‌ها و خانواده‌ها سایه گستر می‌سازد و آسایش و امنیت عمومی را تضمین می‌کند.^{۱۴}

برخی از پژوهش‌ها به ارتباط بین اعتقادات و باورهای دینی با معنای زندگی اشاره کرده‌اند. دین، ساختار ذهنی افراد را گسترش داده و توانایی تفسیر و تحلیل شناختی را بهبود می‌بخشد. این نوع شناخت باعث می‌شود انسان، جهان هستی را پدیده‌ای نظام‌مند و دارای هدف بداند که حتی در پس پدیده‌های به ظاهر ناخوشایند و متناقض نیز نوعی اراده، تدبیر و معنی نهفته است. اعتقاد به این که زندگی با مرگ پایان نیافته و پس از مرگ نیز ادامه می‌یابد تا حد بسیار زیادی در معنی‌دار کردن زندگی و مقابله با پوچ‌گرایی نقش دارد.^{۱۵}

۹. معماری، تاثیر مهدویت بر معنای زندگی شیعیان، ص ۱۵۹.

۱۰. مقاله ای با عنوان « جایگاه عملی و نظری مراقبه اخلاقی در پاک سازی نفس از ردای اخلاقی از منظر بزرگان دین» در فصلنامه مطالعات و تحقیقات در علوم رفتاری، سال چهارم، شماره ۱۲، پاییز ۱۴۰۱ به چاپ رسیده است مراجعه فرمایید.

۱۱. خوانین زاده و همکاران، جایگاه و آثار باور به خدا در سبک زندگی خانوادگی از منظر قرآن و روایات، ص ۹.

۱۲. حکیمی، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۱.

۱۳. همان، ج ۲، ص ۱۵.

۱۴. همان، ص ۱۷.

۱۵. شجاعی و همکاران، معنای زندگی در نهج البلاغه، ص ۴۱.

۲-۲. توکل و اطمینان به یاری خداوند

اگر انسان به خدای توانایی معتقد باشد که قدرت او نهایی ندارد و عزت و ملک به دست اوست و بزرگی و جبروت به او اختصاص دارد، به هیچ وجه احساس ناتوانی نمی‌کند و به پوچی و بی‌هدفی نمی‌رسد؛ زیرا که خود را بهره‌مند و مستفیض از قدرت مطلق فیاضی می‌بیند که فیض او حدی ندارد. یکی از آثار توکل در زندگی، آسان شدن سختی‌هاست. انسان مؤمن اداره جهان و همه تغییر و تحولات هستی را در تصرف خداوند و در احاطه اراده او می‌داند.^{۱۶}

امام رضا علیه السلام در مورد توکل بر خدا فرمود: «التَّوَكُّلُ دَرَجَاتٌ؛ مِنْهَا أَنْ تَثِقَ بِهِ فِي أَمْرِكَ كَلِّهِ فِيمَا فَعَلَ بِكَ، فَمَا فَعَلَ بِكَ كُنْتَ رَاضِيًا، وَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَأَلِكْ خَيْرًا وَ نَظْرًا، وَ تَعْلَمُ أَنَّ الْحُكْمَ فِي ذَلِكَ لَهُ، فَتَتَوَكَّلُ عَلَيْهِ بِتَفْوِيضِ ذَلِكَ إِلَيْهِ. وَ مِنْ ذَلِكَ الْإِيمَانُ بِغُيُوبِ اللَّهِ الَّتِي لَمْ يُحِطْ عِلْمُكَ بِهَا، فَوَكَّلْتَ عِلْمَهَا إِلَيْهِ وَ إِلَى أَمَانَتِهِ عَلَيْهَا، وَ وَثِقْتَ بِهِنَّ فِيهَا وَ فِي غَيْرِهَا؛ تَوَكَّلْ دَرَجَاتِي دَرَجَاتِي دَرَجَاتِي»^{۱۷}

از آنها این است که در همه کارهای در آنچه با تو کند به او اعتماد کنی و به آنچه با تو کند خوشنود باشی و بدانی که او از هیچ خیر و نظر لطفی درباره تو کوتاهی نمی‌کند و بدانی که در این باره حکم، حکم اوست. پس با او گذاری این امور به خدا بر او توکل کن. یکی دیگر از درجات توکل، این است که به غیب‌های خدا که در علم تو ننگند ایمان داشته باشی و علم آنها را به او و به امانی او بر آن‌ها و گذاری و در این غیب‌ها و جز آنها به او اعتماد کنی.^{۱۷}

۲-۳. انتظار ظهور

«انتظار» فرهنگ و مفهومی فرهنگی است که در ساختار ذهنی، اسلوب اندیشه، شیوه زندگی و چگونگی نگرش ما به آینده، دخالت موثر و فعالی دارد. انتظاربه معنای آینده‌نگری و دگرگونی است و این دگرگونی احتیاج به زمینه‌سازی دارد. آینده‌نگری و طرحی برای آینده داشتن، برای اجتماعات و انسان‌ها، ضرورتی انکارناپذیر است. احتمال معمول بقا، پایداری و امید به تداوم حیات است که به زندگی کنونی معنا و مفهوم می‌بخشد، پویایی و نیروی لازم برای ادامه آن را تأمین می‌کند، از این روست که ماهیت زندگی با انتظار پیوندی ناگسستنی دارد.^{۱۸}

در هر مرام و مکتبی باید طرحی اصولی در این باره اندیشیده شود؛ زیرا که آینده و چگونگی‌های آن، حرکت کنونی انسان را معنا می‌بخشد و رفتار انسان‌های موجود را دارای فرجام و آینده‌ای هدفدار می‌سازد. هر لحظه که انسان زنده و پویا، امید به فردای خود را از دست بدهد، زندگی کنونی او نیز دچار سرگردانی‌های ویرانگر می‌گردد. باور فردا و تلاش برای آن است که نیروی محرک ماشین زندگی کنونی است.^{۱۹}

امام رضا علیه السلام فرمود: «انتظارُ الفرجِ من الفرجِ؛ انتظار فرج، جزیی از فرج است.»^{۲۰} منتظر حقیقی کسی است که زمینه را برای منتظر (فرد مورد انتظار) آماده کند، یعنی همانطوری که وقتی منتظر مهمان است برایش غذا مهیا می‌کند و خانه را جارو

^{۱۶}. حکیمی، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام، ج ۱، ص ۷۴.

^{۱۷}. حرانی، تحف العقول، ص ۴۴۳.

^{۱۸}. حکیمی، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام، ج ۱، ص ۱۰۱.

^{۱۹}. حکیمی، الحیات، ج ۱۲، ص ۷۶۹-۷۷۰.

^{۲۰}. طوسی، الغیبة طوسی، ص ۲۷۶.

و تمیز می‌نماید، باید برای ظهور امام نیز تلاش کند و زمینه مهدویت را فراهم نماید؛ یعنی باید بین منتظر و منتظر سنخیت و شباهت باشد.

امام رضا علیه السلام همچنین درباره فضیلت انتظار صحیح فرمود: آیا هیچیک از شما خوش ندارد که در خانه خود بماند، نفقه خانواده‌اش را بپردازد و چشم به راه امر ما باشد؟ پس اگر در چنین حالی از دنیا برود مانند کسی است که به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در جنگ بدر به شهادت رسیده است و اگر هم مرگ به سراغ او نیاید مانند کسی است که به همراه قائم ما و در خیمه او باشد.^{۲۱}

این نکته که امام فرمود، فضیلت منتظر مثل کسی است که در خیمه امام هست یا مثل کسی است که در جنگ همراه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است، نشان می‌دهد که انتظار عمل است نه حالت و صرف دعا کردن، چون در جنگ و خیمه جنگ، عمل است نه دعا، یعنی به شرطی منتظر حقیقی است که کاری برای تعجیل فرج و ظهور کند، از این جهت می‌فرمایند: «أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي أَنْتِظَارُ فَرَجٍ»^{۲۲} افضل الاعمال؛ انتظار فرج است نه افضل الحالات؛ یعنی انتظار یک حالت نیست، بلکه نیاز به کار و تلاش دارد.

از آنجا که انتظار، عبارت است از حرکت و تلاش سازش‌ناپذیر در جهت مبارزه با ظلم در جهت زمینه سازی حکومت جهانی اسلام و ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف این گونه انتظار از «برترین عبادات» محسوب می‌شود؛ چراکه انسان منتظر (آینده‌نگر) از وضع موجود ناراضی است و برای ایجاد وضع بهتر تلاش می‌کند که این امر موجب معنا دار شدن زندگی خواهد شد؛ بع این دلیل که حرکت و پویایی به دنبال دارد.

۲-۴. ایمان به اصالت راه و کار خود

بر اساس آموزه‌های قرآن، ایمان همانند دیگر امور معنوی دارای مراتب تشکیکی و درجات متعدد و متنوعی است که گویی میان درجه پایین با درجه بالای آن هیچ ارتباطی نیست. تلاش انسان در زندگی دستیابی به مراتب عالی و برتر ایمان است که تنها از راه علم و عمل شدنی است؛ زیرا تنها با این دو بال است که می‌توان بالا رفت. ایمان به درستی و اصالت راه و کار خود و باور و اندیشه و عقیده خویش، در اعتماد به نفس و استوار ساختن عمل و مسیر حرکت هر فرد تأثیری بسیار داشته و انسان را در زندگی از هرگونه دودلی، رنگ باختگی و سرگردانی نجات می‌دهد. در نتیجه هرگونه درنگ و تردید را کنار می‌زند و اظهار نظرها و نوع نگاه دیگران به انسان را بی اثر می‌سازد.^{۲۳}

امام رضا علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «ای یونس! زبانی به تو نرسد هرگاه در دست راستت گوهری باشد و مردمان بگویند سرگین است و اگر در دستت سرگین باشد و مردمان بگویند گوهر است، تو را سودی رساند؟ گفتیم: نه (سودی ندارد). امام

^{۲۱}. کلینی، اصول کافی، ج ۴، ص ۲۶۰.

^{۲۲}. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۱۲۸.

^{۲۳}. حکیمی، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام، دفتر دوم، ص ۱۸.

فرمود: ای یونس! تو (خود) چنین هستی، اگر به حق چنگ زدی، و امام از تو خوشنود بود، گفته‌های مردم نمی‌تواند زیانی به تو برساند.^{۲۴}

درجه ایمانی هر کسی به معنای درجه معرفتی و اراده اوست؛ زیرا ایمان، خروجی جزم اندیشه‌ای و عزم ارادی است که عقل نظری و عقل عملی آن را می‌سازد. انسانی که به معرفتی دست یافته باشد و به آن قطع و یقین داشته و سپس بر اساس آن نیت قلبی و انگیزه هایش را شکل دهد و عزم نماید تا به آن دست یابد، به ایمان دست یافته است؛ زیرا ایمان پیوند عقل و قلب، علم و عمل، و جزم و عزم است. امام رضا علیه السلام درباره نحوه تکمیل حقیقت ایمان می‌فرماید: «لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى تَكُونَ فِيهِ خِصَالٌ ثَلَاثٌ: التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ، وَ حُسْنُ التَّقْدِيرِ فِي الْمَعِيشَةِ وَالصَّبْرُ عَلَى الرَّزَايَا؛ هیچ بنده‌ای به کمال حقیقی ایمان نمی‌رسد، تا اینکه این سه خصلت در او باشد: دین شناسی و ژرف اندیشی در دین، و اندازه و برنامه ریزی نیکو در معیشت و معاش زندگی، و شکیبایی بر سختیها و ناملایمات.»^{۲۵}

از نظر امام رضا علیه السلام چنین عناصری می‌تواند نقش کلیدی در اکمال ایمان اشخاص داشته باشد و گرنه نمی‌توان از کمال ایمان سخن به ایمان آورد؛ زیرا کسی که در دین ژرف اندیشی نمی‌کند و همه ابعاد معرفتی و نظری آن را درک نمی‌کند، نمی‌تواند به فلسفه زندگی اسلامی بر اساس آموزه‌های ایمانی دست یابد؛ زیرا ممکن است همانند برخی از مسلمانان به جبرگرایی رو آورد و این گونه ظلم و ستم دیگران را بپذیرد و منظم شود و یا افکار و عقاید باطلی را به عنوان اسلام پذیرفته و سبک زندگی خود را بر اساس آن شکل دهد؛ چنانکه عدم تفقه در دین موجب ایجاد و شیوع مذاهب باطلی چون تکفیری‌ها و وهابی‌ها و بهایی‌ها و مانند آن شده است. اگر کسی به حقیقت اسلام دست یابد و با ژرف‌نگری و تفقه، حقیقت آن را دریابد می‌داند که رابطه میان دنیا و آخرت بسیار ظریف و دقیق است که می‌بایست آن را مراعات کند. پس هم دنیا را مزرعه آخرت دانسته و با حفظ اصالت به آخرت به دنیا به عنوان کشتزار و به آخرت به عنوان زمان و محل درو توجه می‌یابد^{۲۶} و هم در زندگی‌اش به اعتدال و دور از افراط و تفریط می‌پردازد^{۲۷} و خواهان حسنات دنیا و آخرت می‌شود.^{۲۸} در این صورت زندگی از بی-هدفی و پوچی رها شده و دارای هدف و معنای ژرف و عمیق خواهد شد.

۲۴. همان.

۲۵. حرانی، تحف العقول، ص ۴۴۶.

۲۶. انعام: ۱۲۰؛ اعراف: ۱۴۷.

۲۷. فرقان: ۶۷.

۲۸. بقره: ۲۰۱.

۳. شیوه رفتاری

۳-۱. تفکر و اندیشیدن

تفکر و اندیشه عامل تمایز انسان‌ها از یکدیگر^{۲۹} و سایر موجودات است. این فکر و اندیشه است که باعث پیدایش تمدن‌ها، فرهنگ‌ها، نظریات و اندیشه‌های علمی، فلسفی و همچنین اکتشافات و مصنوعات بشری بوده است. تفکر به معنای به کارگیری عقل در مسیر شناخت خود و هستی است. انسان با کشف هر مجهولی در ذهن خود، می‌تواند گام‌های بلندی به سوی تکامل و تعالی فردی و جمعی بردارد و به هدف خلقت و معنای زندگی نزدیکتر شود. از این رو جایگاه تفکر از جنبه‌های گوناگون قابل تأمل و بررسی قرار گرفته است.^{۳۰} تفکر، فضیلتی بزرگ است که خیر دنیا و آخرت در گرو آن است و در زمره برترین عبادات شمرده می‌شود تا آنجا که روایت شده است: «تَفَكَّرْ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً؛ یک ساعت اندیشیدن، بهتر از هفتاد سال عبادت است.»^{۳۱}

در مکتب امام رضا علیه السلام پرستش خداوند که با تفکر و شناخت همراه باشد ارزشمند است و عبادتی که عقلانی باشد عبادت است؛ یعنی انسان با فکر و توجه باطنی به نیایش پردازد، و به روح عبادت نزدیک گردد. انسان با اندیشیدن در دنیای درون خود، می‌تواند به هنجارهای روحی خویش پی ببرد و ناهنجاری‌ها و کاستی‌های خود را بشناسد و در صدد رفع و اصلاح آنها برآید. یعنی جامعه آرمانی رضوی سرشار از دانش، آگاهی و شناخت است و نادانی و بی‌خبری در آن جایی ندارد. انسان‌ها در این جامعه به شناخت خدا، انسان و جهان می‌پردازند و مبانی دینی را بر پایه معرفت و شناخت استوار می‌سازند.^{۳۲}

امام رضا علیه السلام در مورد اهمیت اندیشیدن می‌فرماید: «يَقُولُ: لَيْسَ الْعِبَادَةُ كَثْرَةَ الصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ إِنَّمَا الْعِبَادَةُ التَّفَكُّرُ فِي أَمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؛ عبادت به بسیاری روزه و نماز نیست، بلکه به بسیار اندیشیدن در کار خدا (و عظمت‌های آفرینش ژرف و پهناور جهان و اسرار آفرینش انسان) است.»^{۳۳}

همچنین امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «التَّفَكُّرُ مِرَاتُكُ، تُرِيكَ سَيِّئَاتِكَ وَحَسَنَاتِكَ؛ اندیشیدن آینه توست که زشتی‌ها و خوبی‌ها - هایت را به تو نشان می‌دهد.»^{۳۴}

۲۹. مقاله ای با عنوان «راهکارهای شناختی افزایش امید (امید آفرینی) در قرآن کریم با تکیه بر اندیشه های آیت الله جوادی آملی» در فصلنامه علمی رهیافت های نوین در مطالعات اسلامی، دوره دوم، شماره چهارم، پاییز ۱۳۹۹ به چاپ رسیده است، مراجعه فرمایید.

۳۰. جوکار، اهمیت تفکر و اندیشه از دیدگاه قرآن و علوم نوین، ص ۳۲.

۳۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۳۲۷، باب تفکر، ح ۲۲.

۳۲. حکیمی، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام، ج ۳، ص ۳۶-۳۹.

۳۳. کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۴۵، باب تفکر، ح ۴.

۳۴. علی بن موسی علیه السلام، امام هشتم، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا عليه السلام، ص ۳۸۰.

۲-۳. کار و فعالیت

از آن جایی که وصول به هدف زندگی، بدون حرکت در مسیر جاذبه الهی امکان پذیر نیست، بنابراین، کار و تلاش جدی برای انسان هدفدار، یک اصل حیاتی تلقی می‌شود. کار در سیره و آموزه‌های امام رضا علیه السلام نیز جایگاه والایی دارد و آن حضرت در رفتارهای معیشتی خود اعم از تولید، پس‌انداز، سرمایه‌گذاری، مصرف و مشارکت‌های اجتماعی، بیشینه کردن کمک با کمترین هزینه، راه چگونگی زیستن انسان و چگونگی ساختن جامعه‌ای آباد، مرفه و عادلانه را به بشریت می‌آموزد.

گرچه ممکن است به نظر برسد که هدف همه انسان‌ها از کار، تأمین نیازهای زندگی است اما با بررسی انگیزه افراد، تفاوت آنها روشن می‌شود. از دیگر سو گاه نیت انسان تحت تأثیر جهان‌بینی وی قرار می‌گیرد و می‌تواند رنگ تقدس به خود گیرد. چنانکه از امام رضا علیه السلام نقل شده که فرمودند: «الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا يَكْفِي بِهِ عِيَالَهُ أَعْظَمُ أُجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؛ آنکس که برای تأمین زندگی خانواده خویش تلاش می‌کند و مواهب الهی را در پرتو کار می‌طلبد از مجاهدان راه خدا گرانقدرتر است.»^{۳۵}

براین اساس، از دیدگاه امام رضا علیه السلام کار و کوشش برای تأمین نیازهای خانواده شعبه‌ای از جهاد به شمار می‌رود و فرد تلاشگر به عنوان مجاهد راه خدا و گاهی برتر از آن شناخته شده است. این امر موجب هدفدار شدن زندگی و رهایی از پوچی اسان می‌شود.

۳-۳. تعهد و نوع دوستی^{۳۶}

زندگی همراه با تعهد، ارزشمند است و متقابلاً زندگی ارزشمند تعهد آفرین است؛ تعهد نسبت به خود هم‌نوعان و همکیشان. بالاترین تعهد این است که یک مومن نسبت به خود به عنوان یک انسان و بنده خدا متعهد است و از موقعیت خود در جهان هستی آگاه است و خود را ملزم به دستیابی به کمالی بداند که خداوند برای او در نظر گرفته است. علاوه بر آن انسان در برابر جامعه و دیگران نیز مسئول است. زندگی خوب آن است که انسان مراقب خود و افراد پیرامون خود باشد و خواسته‌های خود و وابستگان را فدای خوبی‌ها کند و خود را نسبت به یک سری چیزها متعهد سازد و فضایل خود را گسترش دهد و به بیان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم همچون چوپان مراقب رمه و اجتماع خود باشد.^{۳۷}

^{۳۵}. کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۷۷؛ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۷، ص ۶۷.

^{۳۶}. مقاله ای از نویسنده با عنوان «حقوق شهروندی در آینه کرامت انسانی اسلامی از دیدگاه حضرت امام خمینی» مجله علمی پژوهش در علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، شماره ۱۱، بهار ۱۳۱۷، جلد چهارم، ص ۲۹۰-۲۷۷. چاپ شده علاقه‌مندان مراجعه فرمایید.

^{۳۷}. مجلسی، بحارالانور، ج ۷۲، ص ۳۵.

امام رضا علیه السلام در اهمیت نوع دوستی می‌فرماید: «الْتَوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ نِصْفُ الْعَقْلِ؛ مهربانی با مردم نیمی از خرد است.»^{۳۸} همچنین ایشان به روایت از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «لَا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا تَحَابَّوْا وَتَهَادَوْا وَأَدَّوْا الْأَمَانَةَ؛ اَمَّتْ مِنْ تَاهِنِكُمِي كَمَا يَكْدِيغِرُ رَا دَوْسْتِ بَدَارِنْدِ، بَه يَكْدِيغِرُ هَدِيَه دَهْنْدِ وَ اَمَانْتَدَارِي كَنْنْدِ، دَر خَيْر وَ خَوْبِي خَوَاهَنْد بُوْد.»^{۳۹}

نوع دوستی از نشانه‌های زندگی ارزشمند و یکی از نیازهای معنوی و فطری بشر است و عمل به آن اقناع‌گر روح انسان و ارزش بخش به زندگی وی است. میدان دادن به این حس در واقع بیرون رفتن از «خود طبیعی» به «خود ایده آل» است. زندگی ارزشمند با ارزش‌هایی نظیر ایثار و از خود گذشتگی انفاق به زیردستان مهرورزی با همه انسان‌ها به ویژه افراد ضعیف عجزین شده است. لذت و ثمره‌ای که افراد در تقسیم محبت و امکانات خویش به دیگران به دست می‌آورند به هیچ وجه قابل مقایسه با لذت و ثمره‌ای نیست که خود به تنهایی از آنها استفاده می‌کند و البته اگر این نوع دوستی و مساوات حتی سه روز گرسنه ماندن برای خدا و به خاطر خداوند باشد لذت و پاداش و ارزش آن قابل مقایسه با هیچ لذت و پاداش و ارزشی نیست.^{۴۰}

در روایت دیگری از امام رضا علیه السلام به نقل از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «همواره امتم زندگی‌ای بسامان خواهند داشت اگر یکدیگر را دوست بدارند، به هم هدیه بدهند، امانتدار باشند، از حرام دوری گزینند، مهمان‌نواز باشند، نماز بر پا دارند و زکات بدهند. اگر به چنین کارهایی دست نزنند، دچار قحطی و خشکسالی شوند.»^{۴۱} برقراری روابط دوستانه با سایر انسان‌ها و رفع نیاز آنان از ویژگی‌های افراد دارای سلامت روان است. دوست داشتن دیگران باعث برقراری پیوند اجتماعی با دیگران در جامعه می‌گردد و از انزوا و گوشه‌گیری جلوگیری می‌کند.

۳-۴. امید

امید به زندگی یکی از اصول معناداری زندگی است. افراد امیدوار همواره درصدد دستیابی به آرمان و مطلوب خویش هستند. چنین افرادی دارای شور و نشاطند و در نتیجه دچار روزمرگی و پوچی نمی‌شوند. آنان همواره بر این امر امیدوارم که می‌توانند راه‌های مؤثری را برای رسیدن به هدف طرح کنند و توانایی خویش را در پیمودن مسیر افزایش دهند.^{۴۲} از مواردی که می‌تواند امید را در انسان افزایش دهد، امیدواری به رحمت خداوند است که رحمت و عطوفت همگانی و جاودانی دارد و به هر که به او امید ببندد، مهر و محبت او همواره شامل حال انسان خواهد شد.^{۴۳}

۳۸. حرانی، تحف العقول، ج ۲، ص ۴۴۳

۳۹. ابن‌بابویه، عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۳۲، ح ۲۵.

۴۰. انسان: ۷-۱۱.

۴۱. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۶، ص ۲۵۸.

۴۲. آلان کار، روانشناسی مثبت، شادمانی و نیرومندی‌های انسان، ص ۱۸۲.

۴۳. علیخانی، برخی از شاخصه‌های زندگی معنادار در اسلام جستارهای فلسفه دین، ص ۱۲۳.

امام رضا علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «زنهار! مردمان را از رحمت خدای، که خود امید آن را داری، نومید مکن.»^{۴۴} نومیدی کوبنده و ویرانگر است و امیدواری زمینه حرکت و پویایی. یأس ریشه همه بی‌تعهدی‌ها است. یأس، انسان را از کار و تلاش و انجام مسئولیت باز می‌دارد و به افسردگی دچار می‌سازد. ناامیدی نیروهای انسانی را هدر می‌دهد و جامعه را دچار رکود، بی‌تعهدی و بدبینی می‌کند.^{۴۵} امید داشتن به قادر یگانه‌ای که مهربانی‌اش حدی ندارد، تحمل ناگواری‌ها و مشکلات را آسان می‌سازد و انسان را از احساس تنهایی و رهاشدگی نجات می‌دهد.

۳-۵. شکیبایی و آرامش خاطر

از مهمترین نشانه‌های معناداری زندگی، شکیبایی و اطمینان خاطر است. از منظر دین، این آرامش هنگامی حاصل می‌شود که در درون انسان از آرامش و امنیت سرشار باشد و زندگی او همراه با دلهره و ناامیدی نباشد؛ زیرا حس ناامیدی و نگرانی در بلند مدت، حس پوچی و بیهودگی را در انسان بیشتر تقویت می‌کند.^{۴۶} زندگی بشر، هم دارای خوشی‌ها، شیرینی‌ها، به دست آوردن‌ها و کامیابی‌هاست و هم دارای رنج‌ها، مصیبت‌ها، شکست‌ها، از دست دادن‌ها، تلخی‌ها و ناکامی‌ها، بدیهی است که بشر موظف است با طبیعت دست و پنجه نرم کند، تلخی‌ها را به شیرینی تبدیل نماید. یکی از صفات مهم انسان مؤمن چنین است. به تعبیر امام رضا علیه السلام یکی از صفات لازم برای اهل ایمان، این است که با مصیبت‌ها و رنج و بلاها مقابله کند و آن‌ها را به شیرینی و فرصت تبدیل نماید، چنان که ایشان فرمود: «هیچ بنده‌ای تا این سه خصلت در او نباشد، به کمال ایمان نمی‌رسد؛ آگاهی و بصیرت در دین، رعایت اندازه در زندگی، و صبر بر بلاها و دشواری‌ها»^{۴۷}

انسان در زندگی با مشکلات گوناگونی روبروست. ولی در سایه توکل به قدرتی برتر، صبر و پایداری در مقابل رنج‌های زندگی حاصل می‌شود. یعنی با شکیبایی می‌توان از پس این رنج‌ها و سختی‌ها، معنایی زیبا برای زندگی پدید آورد. از منظر اسلام، ایمان به خدای متعال باعث این استحکام و حیاتی مافوق حیات نباتی و حیوانی؛ یعنی «حیات طیبه» می‌شود که گوارا، دلچسب، طبع پسند و مایه آرامش و لذت است و در آن ترس و ناراحتی و مصیبت و ملال نیست. به هر میزان که این ارتباط قوی‌تر و شدیدتر باشد بهجت و سرور کامل‌تری نصیب دارنده آن می‌شود؛ زیرا از تغییر و از بین رفتن محبوبش نگرانی است و به همین سبب به آرامش کامل دست می‌یابد.

از مهم‌ترین زمینه‌های درک فیض و عنایت الهی، صبر و شکیبایی است تا جایی که امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنًا حَتَّى تَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ: سِنَّةٌ مِنْ رَبِّهِ. وَ سِنَّةٌ مِنْ نَبِيِّهِ. وَ سِنَّةٌ مِنْ وَلِيِّهِ. فَأَمَّا السُّنَّةُ مِنْ رَبِّهِ فَكَثْمَانُ سِرِّهِ. وَ أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ نَبِيِّهِ فَمُدَارَاةُ النَّاسِ. وَ أَمَّا السُّنَّةُ مِنْ وَلِيِّهِ فَالصَّبْرُ فِي الْبُؤْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ؛ مؤمن، مؤمن واقعی نیست، مگر آن که سه

^{۴۴}. حکیمی، فرازهایی از سخنان امام رضا علیه السلام، ج ۳، ص ۶۷.

^{۴۵}. همان، ص ۶۷-۷۱.

^{۴۶}. علیخانی، برخی از شاخصه‌های زندگی معنادار در اسلام جستارهای فلسفه دین، ص ۱۲۵.

^{۴۷}. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۳۳۹.

خصلت در او باشد: سنتی از پروردگارش و سنتی از پیامبرش و سنتی از امامش. اما سنت پروردگارش، پوشاندن راز خود است، اما سنت پیغمبرش، مدارا و نرم رفتاری با مردم است، اما سنت امامش، صبر کردن در زمان تنگدستی و پریشان حالی است.^{۴۸} به هر روی، آرامش زندگی ناشی از رضایت از آن است؛ اما باید به این نکته توجه داشت که خوشنودی از زندگی به معنای راضی بودن به بهره خدا از سوی خداوند و زندگی بر اساس ایمان اخلاف و عقل است و الا صرف خوشنودی از زندگی لازمش ارزشمندی و معناداری آن نیست این دو چیز را باید از هم تفکیک کرد.^{۴۹}

نتیجه‌گیری

پوچ‌گرایی به معنای بی‌ارزش شدن ارزش‌هاست و ماشینی شدن افراد، سرد شدن روابط، شکاف نسل‌ها، از دست رفتن ارزش‌ها و نامعتبر بودن راه و رسم گذشته از تجربه‌های پوچ‌گرایی در دوران جدید است. به طور کلی، اساسی‌ترین ویژگی پوچ‌گرایی، دگرگون شدن احساس زندگی طبیعی است. این نوع تفکر، نه تنها زندگی را از جوشش می‌اندازد بلکه آن را در نظر نسان به صورت جبر تنفرآمیز جلوه می‌دهد. اما دین مبین اسلام قرن‌ها قبل از مدرنیته و بروز مشکلات ناشی از مدرن شدن، خلقت هستی و موجودات را براساس طرح و برنامه جهان را به سوی هدف خاصی در حرکت می‌داند. بهترین پیشنهاد برای حل این معضل، بینش و گرایش ژرف دینی است؛ زیرا همه این امور در تعالیم و آموزه‌های دینی به عالی‌ترین شکل، حل شده است. امام رضا علیه السلام در روایات مختلف، نکات مفیدی را برای پایه ریزی یک زندگی هدف دار و با معنا عنوان کرده‌اند. گرچه در این احادیث، به طور مستقیم به واژه معناداری زندگی اشاره نشده است، ولی می‌توان با بررسی سخنان این امام معصوم علیه السلام نکات جالب توجهی در این زمینه استنباط نمود. با بررسی روایات آن حضرت، می‌توان شیوه‌های مواجهه با پوچ‌گرایی در آموزه‌های امام رضا علیه السلام را در قالب دو شیوه شناختی؛ اعم از خداباوری، توکل، ایمان به اصالت خویش و انتظار ظهور؛ و شیوه رفتاری؛ اعم از تفکر، کار و فعالیت، رابطه دوستی، امید و شکیبایی و آرامش خاطر مورد توجه قرار داد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

الف. منابع فارسی

۱. بابایی، علی، فرهنگ علوم سیاسی، شرکت نشر و پخش ویس، ۱۳۶۹ ه.ش.
۲. حرانی، ابومحمد، تحف العقول، ترجمه و تحقیق صادق حسن‌زاده، قم: آل علی، ۱۳۸۲ ه.ش.
۳. حکیمی، محمد، فراهایی از سخنان امام رضا علیه السلام، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۸ ه.ش.
۴. حکیمی، محمد، الحیاء، ترجمه احمد آرام، قم، دلیل ما، ۱۳۹۵ ه.ش.
۵. زرشناس، شهریار، واژه نامه فرهنگی - سیاسی، تهران: کتاب صبح، ۱۳۸۳ ه.ش.
۶. شایگان، داریوش، آسیا در برابر غرب، تهران: نشر کبیر، ۱۳۷۸ ه.ش.

^{۴۸}. کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۲۴۱؛ حرانی، تحف العقول، ص ۳۱۲ و ۴۴۲، عیون اخبارالآخبار، ج ۱، ص ۲۵۶

^{۴۹}. امیرزاده، معناداری زندگی از نظر استاد مطهری و آیت الله جوادی آملی، ص ۱۳۱.

۷. غفوری، علی، یادداشت‌هایی درباره نیهلیم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۳۶ ه.ش.
۸. نیچه، فردریک، چنین گفت زرتشت، ترجمه مسعود انصاری، تهران: جامی، ۱۳۷۷ ه.ش.
۹. نیچه، فردریک، سودمندی و ناسودمندی تاریخ در زندگی، ترجمه عباس کاشف، انتشارات سپهر اندیشه، ۱۳۷۷ ه.ش.

ب. منابع عربی

۱۰. ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تهران: انتشارات جهان، ۱۴۰۴ ه.ق.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ه.ق.
۱۲. طوسی، محمد بن حسن، الغیبه طوسی، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه، ۱۴۲۵ ه.ق.
۱۳. علی بن موسی علیه السلام، امام هشتم، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام لإحياء التراث، ۱۴۰۶ ه.ق.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ ه.ق.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۶. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، الاحیاء التراث، ۱۴۱۴ ه.ق.

ج. مقالات

۱۷. جوکار، حمیدرضا، "اهمیت تفکر و اندیشه از دیدگاه قرآن و علوم نوین"، اولین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره و آموزش در ایران، ۱۳۹۴.
۱۸. خوانین زاده، محمد حسین، شریفی، عنایت الله و فاضل نیا، محمد، "جایگاه و آثار باور به خدا در سبک زندگی خانوادگی از منظر قرآن و روایات"، پژوهشنامه معارف قرآنی، دوره ۷، شماره ۲۵، شهریور ۱۳۹۵.
۱۹. شجاعی، محمدصادق، غروی، محمد و جان بزرگی، مسعود، "معنای زندگی در نهج البلاغه"، مطالعات اسلام و روانشناسی، دوره ۶، شماره ۱۱۳۹۱.
۲۰. علیخانی، اسماعیل، "برخی از شاخصه های زندگی معنادار در اسلام جستارهای فلسفه دین"، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال چهارم، شماره دوم، ۱۳۹۴.
۲۱. کار، آلان، "روانشناسی مثبت، شادمانی و نیرومندی های انسان"، ترجمه حسن پاشا شریفی و همکاران، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۸۷.

د. پایان نامه ها

۲۲. امیرزاده، نسرين، "معناداری زندگی از نظر استاد مطهری و آیت الله جوادی آملی"، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه میبد، ۱۳۹۶.
۲۳. شاهرخی، سیده معصومه، "پوچ گرایی و نقد آن از منظر اخلاق اسلامی"، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه قم، ۱۳۹۲.
۲۴. معماری، اکرم، "تاثیر مهدویت بر معنای زندگی شیعیان"، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه قم، ۱۳۸۸.